

Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темада 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши боюнча Ош мамлекеттик университетинин жана Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча К 08.22.656 диссертациялык кеңешинин эксперттик комиссиясынын мүчөсү, экономика илимдеринин доктору, профессор Маткеримова Анаркан Маткасымовнанын

КОРУТУНДУСУ

Изденүүчү Кунназаров Айбек Ысмайылович тарабынан даярдалган диссертацияны жана изденүүчүнүн жарык көргөн эмгектерин карап чыгып, төмөнкүдөй корутундуга келди:

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алууга укук берилген адистикке иштин дал келиши.

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн сунушталган диссертация диссертациялык кеңештин профилине туура келет.

Бул диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун заманбап тажрыйбасын жана келечегин изилдөөгө байланыштуу учурдагы адабияттардагы аныкталган боштуктарды толтурууга багытталган, бул жагдай теманы тандоону аныктаган, ал толугу менен 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистигинин паспортуна толук жооп берет.

2. Диссертациянын максаты - Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасын изилдөө жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин аныктоо. Бул максатка жетүү үчүн диссертацияда төмөнкү милдеттер чечилген:

- жаратылышты пайдалануунун концепциясын тактоо, экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашын калыптандыруу жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасын сунушталган;

- өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлеринин тутумун жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталган;

- Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү (поликритериалдык баа берүү) жана анын натыйжалары боюнча Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун жана туруктуулугунун имитациялык моделин түзүлгөн;

- Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмин сунушталган;

- Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритмин иштеп чыгарылган;

- 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилген.

3. Диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын бардык чарба жүргүзүүчү субъектилери тарабынан жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу маселелерине көңүл буруунун жогорулашына байланыштуу. Прогрессивдүү кыргыз коомунда экологиялык позиция азыр ачык калыптанып, экопродукцияга олуттуу суроо-талап жаралды. Күчтүү экологиялык баалуулуктар биздин өлкөнүн глобалдык интеграцияланган бизнес чөйрөсүнө терең сиңип калды. Ата мекендик бизнести жогорку деңгээлдеги экологиялык жоопкерчиликти көрсөтүүгө үндөгөн бизнес экологиялык маданият калыптанды.

Баяндалган жеке экологиялык демилгелер мамлекет тарабынан колдоого алынууга жана ишке ашырылууга сунушталат. Улуттук деңгээлде Кыргыз Республикасынын «жашыл» экономиканы өнүктүрүү саясаты жарыяланды. Бул Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясында чагылдырылган, ал ата мекендик экономикалык тутумда экономикалык өсүүнүн «жашыл» багытын ишке ашыруу үчүн бекем мыйзамдык негизди түзгөн. Ал Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-

октябрындагы № 435 Жарлыгы менен 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук программасы менен толукталып, декарбонизация өлкөбүздүн «жашыл» экономикасынын артыкчылыктуу багыты катары белгиленди.

4. Илимий жыйынтыктар.

Диссертациянын илимий жаңылыгы өлкөнүн социалдык - экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун системалуу түшүнүүнү калыптандырууда, Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүктөрүн тактоодо, ата мекендик социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин маңызын, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн бул тутумду мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүдө турат. Диссертациялык изилдөөнүн төмөнкү натыйжалары илимий билимдин өсүшүнө өбөлгө түзөт:

1. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды;

2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн критерийлердин тутуму жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталды, ал жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формуланы жана өлкөнүн социалдык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоо үчүн атайын иштелип чыккан шкаланы өз ичине камтыйт.

3. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун

интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү;

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми сунушталды, анын артыкчылыктары экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү, рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экологиялык инвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу) болуп саналат;

5. 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу;

6. Жогорудагы алгоритмге ылайык 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейинки социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

5. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси келечек багыттарды негиздөөдө, комплекстүү илимий-методикалык камсыздоону жана Кыргыз Республикасында анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу жолу менен жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча колдонулуучу сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациянын бул тармактагы адабиятка кошкон салымы жана алынган натыйжалардын теориялык мааниси жаратылышты пайдалануунун

экономикасы жөнүндө теориялык идеяларды системалаштыруу, Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрүн тактоо, ошондой эле анын кемчиликтерин жана аларды жоюу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо болуп саналат.

Диссертацияда камтылган илимий иштелмелер Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессинде «Экологиялык экономика», «Жашыл экономика», «Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу», «Корпоративдик экологиялык жоопкерчилик» сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси диссертацияда түзүлгөн Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу призмасы аркылуу биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин ачып бергендиги менен шартталган. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан кыйла артыкчылыктуу сценарийди практикага киргизүү боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын толук ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

6. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкештиги.

Авторефераттын белгиленген максаттарга жана милдеттерге, диссертациялык иштин бөлүмдөрүнүн жана пунктчаларынын мазмунуна толук шайкештиги.

7. Эскертүүлөр:

1. Кириш сөздө илимий жаңылыктын, илимий натыйжалардын жана диссертациялык иштин негизги жоболорунун баяндалышын (маанилик жүгүн) толуктап иштеп чыгуу жакшы болмок, анткени алардын окшоштугу жана логикалык каталары бар.

2. 2.3-параграфта сиздер Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн имитациялык моделин жана сценарийлерин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу көз карашынан сунуш кылабыз, анын жыйынтыгы боюнча күчтүү жана алсыз жактарын көрсөтүү зарыл.

8. Сунуштар:

1. Экономикалык системанын социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун ар тараптуу баалоо үчүн критерийлердин комплексин карап жатып, региондук өңүттө карап чыгуу, башкача айтканда, колдонуу аймагын конкреттештирүү жана аныктоо туура болмок.

2. 1.3-параграфта өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоого карата методикалык ыкмалардын салыштырма анализи берилген, балким колдонуу зоналарын аныктоо зарыл болгон.

3. Диссертациянын 2-бөлүмүндө көптөгөн эсептөөлөр жана таблицалар бар, анча-мынча зыян келтирбестен кыскартса болот.

9. Рекомендациялар:

Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин диссертациялык ишинин негизинде төмөнкү дайындоолорду сунуш кыламын:

Жетектөөчү мекеме: Исхак Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин «Экономикалык коопсуздук жана маркетинг» кафедрасы, дареги: 720044, Бишкек шаары Ч. Айтматов проспекти 66

Биринчи оппонент - Турдиев Талаай Исраилович экономика илимдеринин доктору, доцент, Ош шаарындагы Россия мамлекеттик социалдык университетинин филиалынын директорунун орун басары.

Изилденген маселелер боюнча төмөнкү эмгектери бар:

1. Турдиев Т. И. Стратегическое воздействие "зеленой" экономики на развитие бизнеса (на материалах Кыргызстана) / Турдиев Т.И. / в журнале Экономика и управление, 2019 № 8 (166), с. 25-33 DOI
2. Турдиев Т.И. Социальный маркетинг в системе социо-эколого-экономической безопасности Кыргызстана / Турдиев Т.И. / Маркетинг в России и за рубежом. – 2019. – №1 (129). – с. - 86-91
3. Турдиев Т.И. Планирование сценариев эколого-экономического развития Киргизской Республики для «озеленения» экономики: построение пессимистического сценария / Турдиев Т.И. / Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. - №7 (289) – с.17-31

Экинчи оппонент - Туголбаева Дарыйка Манасбековна экономика илимдеринин кандидаты, Муса Рыскулбеков атындагы КЭУ ИИУ «Туризм, меймандостук жана айлана чөйрө» кафедрасынын башчысы.

Изилденген маселелер боюнча төмөнкү эмгектери бар:

1. Туголбаева Д.М. Некоторые аспекты защиты прав инвесторов в Кыргызской Республике / Туголбаева Д.М. / Евразийское научное объединение 2020 страницы: 291-294
2. Туголбаева Д.М. Международная инвестиционная позиция Кыргызской Республики / Туголбаева Д.М. / 2020 № 12-4 (70)

10. Корутунду.

Диссертациялык иш жалпысынан аягына чыккан илимий-изилдөө деп эсептелинет, аныкталган сын-пикирлер жана кемчиликтер рекомендациялык мүнөзгө ээ жана диссертациялык изилдөөнүн илимий жана практикалык маанисин төмөндөтпөйт. Изилденген диссертациялык иш белгиленген талаптарга ылайык аткарылган, иште негиз болуп Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун сунушталган өркүндөтүлгөн уюштуруу-экономикалык механизми эсептелинет деп ойлоймун, анын артыкчылыктары болуп экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн кыскартуу жана аны жеке эко-инвесторлорго которуу, рыноктордо «жашыл» атаандаштыкты стимулдаштыруу, эко-инвестицияларды өстүрүү жана жаратылышты пайдаланууну циклдик рационалдаштыруу болуп саналат, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдаланууну рационалдаштыруу багыттарын системалуу камтуу (боштуктарды толтуруу). Жогорудагы айтылгандарды эске алып, аталган диссертациялык иш коомдук коргоого сунушталат.

Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын ишке толук ашырууга мүмкүндүк берет.

Берилген автордук сунуштар Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү практикасын жана жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүүгө алып келет.

11. Диссертациялык кеңештин эксперти, берилген документтерди карап чыгып, Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темадагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга даярдалган диссертациясылык ишин Ош мамлекеттик университетинин жана Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин алдында түзүлгөн К 08.22.656 диссертациялык кеңеште коомчулуктун алдында коргоого алууну сунуштайт.

Эксперт

э.и.д., профессор Маткеримова А. М.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, э.и.к.

Исманалиев К. И.

